

แนวความคิดความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล

กฎหมายว่าด้วยบุคคลตามกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ไม่ว่าจะประเทศที่ใช้ระบบคอมมอนลอว์ หรือใช้ระบบประมวลกฎหมาย ได้แบ่งบุคคลเป็น 2 ประเภท คือ บุคคลธรรมดา (natural person) และนิติบุคคล (juristic person, legal person, artificial person, corporate person, juridical person) โดยสาระสำคัญของกฎหมายแต่ละประเภทก็บัญญัติไว้แตกต่างกันตามแนวคิดและระบบกฎหมายของแต่ละประเทศนั้น ๆ ในส่วนกฎหมายว่าด้วยบุคคลนั้น เป็นกฎหมายที่ถูกบัญญัติไว้เป็นเวลานานตั้งแต่ในสมัยประมวลกฎหมายจัสติเนียน โดยนักกฎหมายที่ชื่อว่า Gaius ปรากฏในหนังสือที่ชื่อว่า Institute แต่ในส่วนทฤษฎีกฎหมายนิติบุคคลนั้นไม่ว่าระบบคอมมอนลอว์หรือระบบประมวลกฎหมายนั้น น่าจะเกิดขึ้นเพียงไม่กี่ร้อยปีเท่านั้น¹ กฎหมายยอมรับให้ภาวะที่มารวมตัวกันนั้น มีสภาพบุคคล มีสิทธิและหน้าที่แยกออกต่างหากจากแต่ละคนที่มารวมกัน บุคคลที่กฎหมายกำหนดขึ้นนี้ไม่ใช่ บุคคลธรรมดาที่มีชีวิตจิตใจ กฎหมายเรียกว่า “นิติบุคคล” ต้องมีกฎหมายบัญญัติไว้ จึงจะมีสภาพนิติบุคคลขึ้นได้² ถึงแม้ว่ากฎหมายจะได้รับรองให้นิติบุคคลมีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดาก็ตาม แต่ก็มีกรณีบางอย่างที่นิติบุคคลทำไม่ได้เหมือนบุคคลธรรมดา เพราะกิจการบางอย่างทำได้เฉพาะบุคคลธรรมดาเท่านั้น เช่น การแต่งงาน การมีครอบครัว เป็นต้น แต่กิจการใดไม่ใช่เป็นการเฉพาะตัวของมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจแล้ว นิติบุคคลทำได้ทั้งนั้นเหมือนกับที่บุคคลธรรมดาจะพึงทำรวมทั้งการกระทำความผิดทางอาญาด้วย³ ดังนั้นในบทนี้จะได้กล่าวถึงความทั่วไปที่เกี่ยวกับนิติบุคคล รวมถึงวิวัฒนาการแนวความคิดความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล ดังนี้

2.1 ความหมายของคำว่า “นิติบุคคล”

จากที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า นิติบุคคลมีสภาพเป็นคณะบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ ซึ่งกฎหมายให้มีสภาพบุคคล และให้ถือเป็นบุคคลประเภทหนึ่ง ส่วนความหมายของนิติบุคคลนั้น

¹ ประสิทธิ์ ไผ่วิไลกุล , คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติบุคคลและความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ 2 , (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2549) , หน้า 3-4

² จิตติ ดิงศวิทย์ , กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล , พิมพ์ครั้งที่ 7 , (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530) , หน้า 73

³ รชฎ เจริญจำ , หลักกฎหมายว่าด้วยนิติบุคคล สมาคม มูลนิธิ , (กรุงเทพฯ , 2540) , หน้า 9

ไม่ได้มีการบัญญัติไว้ คงมีกล่าวไว้แต่เพียงว่านิติบุคคลจะมีขึ้นอย่างไร มีสิทธิและหน้าที่อย่างไร อย่างไรก็ตาม นักกฎหมายหลายท่านได้ให้คำอธิบายความหมายของคำดังกล่าวไว้ ดังนี้

1. เสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย ได้ทรงอธิบายถึงนิติบุคคลที่สมมุติขึ้นว่า ไม่ใช่คนจริง ๆ ไม่มีสภาพเหมือนอย่างบุคคลธรรมดา ไม่มีตัวตน ไม่มีชีวิต ไม่มีจิตใจ บุคคลในกฎหมายนั้น คือ คน ๆ เดียว ถ้าฝูงคน ถ้าหมู่ทรัพย์ก็ได้ ที่มีอำนาจอันชอบธรรมได้ ถ้าจะพูดห้วน ๆ ก็ว่าที่มาเป็นโจทย์ก็ได้ในศาล⁴

2. พระยาเทพวิฑูร (นายบุญช่วย วณิกกุล) ได้อธิบายว่า นิติบุคคล ได้แก่ กลุ่มคนหนึ่ง หรือทรัพย์กองหนึ่ง หรือกิจการใดอันหนึ่ง ซึ่งกฎหมายยอมให้มีสิทธิและหน้าที่ เช่น ย่อมให้มีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์ ย่อมให้เป็นเจ้าหนี้หรือลูกหนี้ ย่อมให้เป็นโจทก์ จำเลย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หมู่คน หรือ กองทรัพย์ หรือ กิจการที่กฎหมายสมมุติให้เป็นเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ต่างหากจากบุคคลที่ร่วมเข้ากัน หรือที่เกี่ยวข้องในกองทรัพย์สิน หรือกิจการนั้น ๆ มีอาทิเช่น สมาคม ห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียน บริษัทจำกัด กระทรวง ทบวง กรม เป็นต้น⁵

3. ศาสตราจารย์ จิตติ ติงศภัทย์ อธิบายว่า นิติบุคคล คือ บุคคลที่รวมกันทำกิจกรรมอันหนึ่ง เป็นวิธีการจำเป็นต้องมีเพื่อความสำเร็จในกิจการที่บุคคลคนเดียวไม่สามารถทำให้สำเร็จได้ เช่น กิจการที่ต้องรวมทุนกันทำเป็นจำนวนมาก เป็นต้น กฎหมายจึงยอมรับให้ภาวะที่มารวมกันนั้น มีสภาพบุคคล มีสิทธิและหน้าที่ แยกออกต่างหากจากแต่ละคนที่มารวมกัน นอกจากนี้ก็ยังมีกองทรัพย์สินที่กฎหมายยอมให้มีสภาพบุคคลได้ บุคคลที่กฎหมายกำหนดขึ้นนี้ ไม่ใช่บุคคลธรรมดาที่มีชีวิตจิตใจ นิติบุคคลนี้จะต้องมีกฎหมายบัญญัติไว้ แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นชนิดที่ระบุไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ อาจก่อตั้งขึ้นโดยกฎหมายอื่นก็ได้⁶

⁴ เล็กเซอร์พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรุงเพทบรรณาการรวมพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ.2468 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, หน้า 146.

⁵ ประสิทธิ์ ไชวิลกุล, "ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล," วารสารกฎหมาย 3, 2 (พฤษภาคม - สิงหาคม 2520) : 15.

⁶ จิตติ ติงศภัทย์, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, หน้า 73.

4. ศาสตราจารย์ ดร.ประยูร กาญจนดุล ได้อธิบายว่า นิติบุคคล คือ กลุ่มบุคคล องค์กร หรือทรัพย์สินที่จัดสรรไว้เป็นกองทุน เพื่อดำเนินกิจการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งกฎหมายบัญญัติไว้ให้เป็นบุคคลอีกประเภทหนึ่ง ที่มี채บุคคลธรรมดา และให้มีสิทธิ และหน้าที่ตามกฎหมายเช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่ ซึ่งโดยสภาพ จะพึงมีหรือพึงเป็นได้เฉพาะแก่บุคคลธรรมดาเท่านั้น⁷

5. ศาสตราจารย์ ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ อธิบายว่า นิติบุคคล คือ คณะบุคคล หรือ ทรัพย์สิน ซึ่งไม่ใช่มนุษย์ ไม่มีร่างกาย ชีวิตจิตใจอย่างมนุษย์หรือบุคคลธรรมดา แต่กฎหมายก็รับรองให้มีสภาพบุคคล มีสิทธิและหน้าที่ อาจถือกรรมสิทธิ์ ทำนิติกรรม รับทรัพย์ที่มีผู้ยกให้ เป็นเจ้าหนี้ หรือลูกหนี้ ดำเนินคดีในศาลได้⁸

6. อาจารย์ ยิ่งศักดิ์ กฤษณจินดา อธิบายว่า นิติบุคคล คือ สิ่งที่กฎหมายสมมุติขึ้นเป็นบุคคล เพื่อให้มีสิทธิและหน้าที่ได้เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา นิติบุคคลนั้นรัฐรับรู้ และก่อให้เกิดขึ้นมานานแล้ว แต่ชื่อนานนามกันไปต่าง ๆ นิติบุคคลมีขึ้นได้ก็โดยอำนาจของกฎหมาย คือ กฎหมายจะกำหนดเองว่าจะอะไรเป็นนิติบุคคล อันได้แก่ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรืออำนาจตามกฎหมายอื่น⁹

ในทางศาล มีความเห็นว่า นิติบุคคลเป็นเพียงบุคคลสมมุติโดยอำนาจกฎหมาย ดำเนินหรือปฏิบัติงานตามวัตถุประสงค์ด้วยตนเองไม่ได้ ต้องดำเนินหรือปฏิบัติงานโดยผู้แทน¹⁰

จากคำนิยามดังกล่าวข้างต้น จึงพอที่จะสรุปได้ว่า นิติบุคคล ก็คือ บุคคลสมมุติประเภทหนึ่ง ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็โดยแต่อาศัยอำนาจของกฎหมายเท่านั้น ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือตามกฎหมายอื่นก็ได้ โดยทั่วไปแล้ว กฎหมายจะบัญญัติรับรองสิทธิและหน้าที่ของนิติบุคคล เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา เว้นแต่สิทธิและหน้าที่บางประการซึ่งจะมีได้เฉพาะบุคคลธรรมดา และเมื่อเป็นบุคคลสมมุติเสียแล้ว นิติบุคคลย่อมไม่สามารถ

⁷ ประยูร กาญจนดุล, คำอธิบายกฎหมายปกครอง (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 127 - 130.

⁸ สมทบ สุวรรณสุทธิ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล (พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514), หน้า 159.

⁹ ยิ่งศักดิ์ กฤษณจินดา, "นิติบุคคล," วารสารกฎหมายจุฬาลงกรณ์ 6, 1 : 131 - 132

¹⁰ คำพิพากษาฎีกาที่ 1620/2508

กระทำการด้วยตนเองได้ แต่ต้องกระทำผ่านบุคคลธรรมดา หรือ “ตัวแทน” นั่นเอง โดยการดำเนินงานของนิติบุคคลนั้น จะต้องอยู่ภายในขอบวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งนิติบุคคลนั้น ๆ ด้วย

2.2 ประเภทของนิติบุคคล

รองศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ ได้อธิบายไว้ว่า¹¹ นิติบุคคล มี 2 ประเภทใหญ่ ๆ กล่าวคือ นิติบุคคลตามกฎหมายของเอกชน หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “นิติบุคคลเอกชน” และ นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “นิติบุคคลมหาชน”

การแบ่งแยกนิติบุคคลสองประเภทดังกล่าวข้างต้น มักจะอาศัยหลักเกณฑ์ที่สำคัญ 3 ประการประกอบกัน คือ กฎหมายที่จัดตั้งโดยกฎหมายมหาชน มีกิจกรรมที่เรียกว่า บริการสาธารณะ (le service public) และมีการใช้อำนาจมหาชน (la puissance publique) นิติบุคคลนั้นมักจะเป็นนิติบุคคลมหาชน ในขณะที่นิติบุคคลใดจัดตั้งโดยกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดำเนินกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของเอกชน และไม่มีการใช้อำนาจมหาชนแต่ประการใด นิติบุคคลนั้นก็มักจะเป็นนิติบุคคลเอกชน

1) นิติบุคคลเอกชน

นิติบุคคลเอกชน เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของบุคคล โดยการจัดตั้งเป็นกองทุน หรือทรัพย์สิน เพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มบุคคลที่ได้กำหนดไว้ หรือตกลงกันได้ เช่น การจัดตั้งห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล หรือห้างหุ้นส่วนจำกัด หรือบริษัทจำกัด หรือบริษัทมหาชนจำกัด เพื่อประกอบธุรกิจการค้าเพื่อแสวงหากำไร หรือแม้แต่ในกรณีที่ไม่มีกรรวมกลุ่มบุคคลธรรมดา แต่เป็นการรวมทรัพย์สิน จัดสรรเป็นกองทุน เพื่อดำเนินกิจการอันใดอันหนึ่ง เช่น มูลนิธิ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการกุศลสาธารณะ การศาสนา ศิลปะ วิทยาศาสตร์ วรรณคดี

¹¹ สมคิด เลิศไพฑูรย์, สภาพความเป็นนิติบุคคลของส่วนราชการไทย, รายงานการวิจัยเสนอต่อคณะกรรมการปฏิรูประบบราชการ, (กันยายน 2539), หน้า 34

การศึกษา หรือเพื่อสาธารณะประโยชน์อย่างอื่น¹² หรือการจัดตั้งนิติบุคคลเพื่อประโยชน์ของกลุ่มบุคคลที่อยู่ร่วมกัน เช่น นิติบุคคลอาคารชุด นิติบุคคลบ้านจัดสรร หรือการจัดตั้งสหกรณ์เพื่อประโยชน์ของกลุ่มสมาชิก เป็นต้น ซึ่งนิติบุคคลประเภทนี้จะเป็นเรื่องความสัมพันธ์กันในฐานะเอกชนและเอกชน มีผลผูกพันตามข้อตกลง เป็นไปตามหลักนิติกรรมสัญญา ถ้าข้อตกลงนั้นไม่ขัดต่อกฎหมาย หรือความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองแล้ว ก็สามารถจะทำได้ โดยต้องมีการขอจดทะเบียนและได้รับอนุญาตตามที่กฎหมายได้บัญญัติไว้

2) นิติบุคคลมหาชน

นิติบุคคลมหาชน เกิดจากการออกกฎหมายเฉพาะเพื่อจัดตั้งองค์การหรือหน่วยงาน เช่น กระทรวง ทบวง กรม หน่วยงานของรัฐ องค์การมหาชน องค์การของรัฐบาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น สาระสำคัญการบริหารดำเนินการ การกำกับควบคุมดูแล เป็นไปตามกลไกการบริหารของรัฐ รัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีมีบทบาทและมีอำนาจกำหนดนโยบายภายในกรอบแห่งกฎหมาย รวมทั้งการอนุมัติในเรื่องสำคัญ ๆ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติก็เป็นข้าราชการ หรือเจ้าพนักงานของรัฐ นิติบุคคลมหาชนจะดำเนินกิจกรรมที่เป็นบริการสาธารณะและมีการใช้อำนาจมหาชน¹³

2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับสภาพของนิติบุคคล

จากที่ได้กล่าวแล้วว่า โดยทั่วไปตามนัยของกฎหมายนั้นจะมีการแบ่งบุคคลเป็น 2 ประเภท คือ บุคคลธรรมดา และ นิติบุคคล ซึ่งในส่วนสภาพของบุคคลธรรมดานั้นจะมีแนวคิดและกฎหมายบัญญัติรับรองไว้อย่างชัดเจน แต่ในเรื่องสภาพของนิติบุคคลนี้ ได้มีหลายทฤษฎีที่มาอธิบายประเด็นดังกล่าว แต่โดยความนิยมแล้ว มีทฤษฎีเกี่ยวกับสภาพนิติบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางอาญาของนิติบุคคล แบ่งออกได้เป็น 2 ทฤษฎี ดังนี้

1) ทฤษฎีที่ถือว่านิติบุคคลเป็นสิ่งสมมุติ (Fiction Theory)

ทฤษฎีดังกล่าวเป็นทฤษฎีดั้งเดิม ซึ่งตั้งขึ้นโดย Savigny โดยเห็นว่านิติบุคคลเป็นสิ่งซึ่งกฎหมายได้อุปโลกน์ขึ้น สภาพของนิติบุคคลจะมีอยู่ได้ด้วยอำนาจของกฎหมายเท่านั้น นิติบุคคลจึงไม่มีความเป็นอยู่อย่างแท้จริง เป็นเพียงบุคคลที่กฎหมายสมมุติขึ้น เพื่อให้มีสิทธิและหน้าที่

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 12

¹³ ประสิทธิ์ โควีโลกุล, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติบุคคลและความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล, หน้า 67.

เสมือนบุคคลธรรมดา¹⁴ แต่เนื่องจากนิติบุคคลไม่อาจแสดงเจตนาได้เองจึงต้องแสดงออกมาโดยทางผู้แทนของนิติบุคคล ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดา นิติบุคคลจะมีสิทธิเท่าที่กฎหมายกำหนดให้เท่านั้น และกฎหมายอาจจะให้สภาพนิติบุคคล หรือ ถอนสภาพนิติบุคคล เมื่อใดก็ได้ เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจของกฎหมาย ทฤษฎีนี้ได้มีผู้ถือตามมาเป็นเวลานาน แต่บัดนี้ได้เสื่อมความนิยมไปแล้ว เพราะเป็นทฤษฎีที่ไม่สามารถให้คำอธิบายอย่างแจ่มแจ้งได้ในทุกกรณี เช่น ไม่อาจอธิบายได้ว่าเหตุใดรัฐจึงเป็นนิติบุคคล ถ้านิติบุคคลจะเกิดขึ้นได้แต่โดยอำนาจของกฎหมาย เพราะเป็นสิ่งที่กฎหมายสร้างสรรค์ขึ้นแล้ว เหตุใดรัฐซึ่งกฎหมายมิได้สร้างขึ้น จึงมีสภาพเป็นนิติบุคคล¹⁵

2) ทฤษฎีที่ถือว่านิติบุคคลมีสภาพความเป็นอยู่อย่างแท้จริง (Realistic/Organic Theory)

เนื่องจากทฤษฎีที่ถือว่านิติบุคคลเป็นสิ่งที่สมมุติขึ้น อาจมีข้อโต้แย้งดังกล่าวมาแล้ว จึงได้มีผู้อธิบายว่า นิติบุคคลนั้นมีสภาพความเป็นอยู่อย่างแท้จริงมิใช่เป็นสิ่งที่กฎหมายสมมุติขึ้นตาม Fiction Theory แต่อย่างไร โดยถือว่านิติบุคคลเกิดขึ้นจากการรวมตัวของบุคคลทั้งหลายอยู่แล้ว กฎหมายเป็นแต่เพียงรับรองสภาพความเป็นอยู่ของนิติบุคคลตามที่มีอยู่แล้วเท่านั้น¹⁶ นอกจากนี้ Gierke ได้วางรากฐานในการยอมรับสภาพของนิติบุคคลด้วยวิธีการจดทะเบียน ดังนั้น นิติบุคคลจึงมีตัวตนแท้จริงเป็นบุคคลแยกต่างหากจากบุคคลธรรมดาที่รวมเข้ากันเป็นนิติบุคคลนั้น และเมื่อเกิดการกระทำผิดทางอาญา นิติบุคคลจึงต้องรับผิดชอบจากการกระทำนั้น¹⁷

2.4 สิทธิและหน้าที่ของนิติบุคคล

แม้ว่ากฎหมายจะบัญญัติรับรองสิทธิและหน้าที่นิติบุคคลไว้เสมือนบุคคลธรรมดา แต่ก็มีสิทธิหน้าที่บางประการที่นิติบุคคลจะกระทำมิได้ ซึ่งโดยสรุปแล้ว นิติบุคคลย่อมมีสิทธิและหน้าที่ภายใต้หลักเกณฑ์ ดังนี้ คือ

1) ตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือกฎหมายอื่น

¹⁴ Pound, Jurisprudence, (St. Paul Minn : West Publishing Co.), pp.226 – 240.

¹⁵ ชาญชัย แสงวงศ์ดี, นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน, สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, หน้า 12 – 13.

¹⁶ Friendmann, Legal Theory, 5 th ed. (New York : Columbia University Press, 1967), p. 556

¹⁷ Pound, Jurisprudence, p.224

โดยหลักแล้ว นิติบุคคลย่อมมีสิทธิและหน้าที่ทั่วไป คือ นิติบุคคลอาจเป็นเจ้าของนี้ และ/หรือลูกหนี้ มีสิทธิถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินต่าง ๆ มีความสามารถเข้าทำนิติกรรมสัญญาต่าง ๆ ภายในขอบวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลได้ แต่สิทธิและหน้าที่ดังกล่าวนี้มีข้อจำกัด คือ จะต้องอยู่ในขอบเขตของกฎหมายเท่านั้น จะเป็นประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือกฎหมายอื่นใดก็ได้ จึงกล่าวได้ว่า กฎหมายเป็นตัวกำหนดสิทธิและหน้าที่ของนิติบุคคลขึ้น และนิติบุคคล จะต้องดำเนินงานตามข้อจำกัดที่กฎหมายให้ไว้เท่านั้น¹⁸

2) ภายในขอบเขตอำนาจหน้าที่ หรือวัตถุประสงค์ของนิติบุคคล ดังที่ได้กำหนดไว้ในกฎหมาย ข้อบังคับ หรือตราสารจัดตั้ง

นอกจากนิติบุคคล จะต้องกระทำการภายในขอบเขตแห่งสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายดังกล่าวแล้ว นิติบุคคล ยังจะต้องกระทำภายในขอบแห่งอำนาจหน้าที่หรือวัตถุประสงค์ของตน ดังที่ได้กำหนดไว้ในข้อบังคับ หรือตราสารที่ตั้งนิติบุคคลนั้นขึ้น โดยมีหลักว่า นิติบุคคล มีฐานะเป็นบุคคลในกฎหมาย เพียงแต่กิจการอันอยู่ในขอบวัตถุประสงค์เท่านั้น¹⁹ ดังนั้น วัตถุประสงค์ของนิติบุคคล จึงถือเป็นตัวกำหนดกรอบแห่งสิทธิและหน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะต้องพิจารณา เพราะนอกจากสิทธิและหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดแล้ว นิติบุคคลมีอำนาจกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในวัตถุประสงค์หรือกิจการที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์เท่านั้น แต่ถ้าหากนิติบุคคลนั้น ๆ ไปดำเนินการอื่นแล้ว ก็เท่ากับเป็นการทำนอกเหนือวัตถุประสงค์ (Ultra Vires) ย่อมไม่ผูกพันนิติบุคคล นิติบุคคลจะให้สัตยาบัน หรือเข้าถือเอาประโยชน์จากการกระทำนั้นก็ได้ ซึ่งคำว่า "วัตถุประสงค์" นั้น จะมีขอบเขตแค่ไหน เพียงใด ก็ยังคงเป็นปัญหาที่จะต้องวินิจฉัย ซึ่งตามกฎหมายเดิมนั้น การพิจารณาวัตถุประสงค์ของนิติบุคคล มีเฉพาะข้อบังคับ และตราสารจัดตั้งเท่านั้น แต่ปัจจุบัน กฎหมายที่แก้ไขใหม่ตามมาตรา 66 ได้กล่าวถึงการพิจารณาวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลนั้น อาจจะมีบัญญัติไว้ในกฎหมายก็ได้ หากกฎหมายใดกำหนดให้นิติบุคคลดำเนินการได้แล้ว นิติบุคคลนั้นย่อมสามารถดำเนินการไปได้ตามกฎหมายเลย แม้จะไม่มีในข้อบังคับหรือตราสารจัดตั้งก็ตาม

¹⁸ วรณี ปิยะอารีธรรม, "ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล : ศึกษาเฉพาะกรณีความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา," (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549), หน้า 21.

¹⁹ พระยาเทพวิฑูร (บุญช่วย วณิกกุล), คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 - 2 มาตรา 1 ถึง 240, หน้า 257 - 258.

2.5 ผู้แทนของนิติบุคคล

เมื่อเป็นที่ยอมรับกันว่า นิติบุคคลนั้นก็บุคคลที่ถูกสมมุติขึ้นโดยอำนาจแห่งกฎหมาย มีสิทธิและหน้าที่เช่นเดียวกับบุคคลธรรมดา ดำเนินงานตามขอบวัตถุประสงค์ของตนแต่เนื่องจากเป็นบุคคลสมมติเสียแล้ว ตัวนิติบุคคลเองย่อมไม่สามารถกระทำการด้วยตนเองได้ต้องอาศัยบุคคลอื่นเป็นผู้กระทำ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ต้องกระทำผ่านบุคคลธรรมดาที่ตนเองซึ่งในคดีของศาลอังกฤษคดีหนึ่ง ศาลได้กล่าวถึงบุคคลหรือคณะบุคคลนั้นว่า ²⁰

“บริษัทเป็นเพียงนามธรรมเท่านั้น มันไม่มีจิตใจหรือวิญญาณของมันเองทั้งร่างกายก็ไม่ปรากฏ วิญญาณของบริษัทนั้นจึงต้องหาดูเอาจากคนบางคน ซึ่งที่แท้จริงแล้วก็คือความคิดหรือวิญญาณที่อยู่เบื้องหลังการกระทำและความคิดทั้งหลายของบริษัทนั่นเอง และนั่นแหละถือได้ว่าเป็นตัวหรือศูนย์กลางของสภาพบุคคลของบริษัท”

ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ชัดเจนว่าการทำกิจการต่าง ๆ หรือการปฏิบัติงานของนิติบุคคลนั้นต้องกระทำโดยบุคคลธรรมดา หรือที่เรียกว่า “ผู้แทน” นั้นเอง

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันจะพบว่า นิติบุคคลมีลักษณะเป็นองค์กร(Organization) การบริหารงานของนิติบุคคล จึงประกอบไปด้วยบุคลากรมากมาย ซึ่งจะมีหน้าที่แตกต่างกันออกไปตามสถานะ บุคลากรเหล่านี้อาจมีตำแหน่งเป็น ผู้อำนวยการ(Presidents), คณะกรรมการ(Board of Directors), ผู้อำนวยการฝ่ายขาย(Sale Directors), ผู้จัดการ(Managers), ผู้จัดการสาขา(Branch Managers), ผู้แทน(Representatives), ตัวแทน(Agents), ลูกจ้าง(Servants), พนักงานขาย(Salesmen), และเสมียน(Clerical Workers) เป็นต้น ถึงแม้ว่า นิติบุคคลหนึ่ง ๆ นั้น จะประกอบไปด้วยบุคลากรจำนวนมากเช่นนี้ แต่ก็มีได้หมายความว่า บุคคลซึ่งทำหน้าที่ดำเนินกิจกรรมของนิติบุคคลนั้นมีความสำคัญอย่างมาก เรียกได้ว่าเป็นหัวใจของนิติบุคคล สามารถแสดงเจตนาและแสดงวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลได้ หากต้องการรู้ว่นิติบุคคลนั้นจะทำอะไร มีความผูกพันในกิจการเพียงใด ก็ต้องติดต่อที่ผู้แทนของนิติบุคคลนั้น ผู้อื่นใดที่ไม่ได้

²⁰ Lennard's Carrying Co. v Asiatic Petroleum Co., (1915) A.C. 705, 713 per Viscount Haldane L.C

เป็นผู้แทนนิติบุคคลจะแสดงความประสงค์ของนิติบุคคลไม่ได้ ซึ่งบุคคลที่จะทำหน้าที่เป็นผู้แทนของนิติบุคคลนี้ ก็จะเป็นบุคคลที่เรียกได้ว่าเป็นมันสมองของนิติบุคคล (Brain of the company) ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย และควบคุมการบริหารงานของนิติบุคคล ดังที่ Lord Denning และ Lord Reid ได้แสดงทัศนะเอาไว้

Lord Denning กล่าวไว้ว่า²¹ “บุคคลบางคนในนิติบุคคลนั้นเป็นเพียงลูกจ้าง (Servants) หรือลูกจ้าง (Agents) ซึ่งไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นผู้แทน (Representative) ของนิติบุคคลได้ แต่ผู้ทำการแทนนิติบุคคล คือ กรรมการ (Directors) และผู้จัดการ (Managers) ถือว่าเป็นจิตใจ และเจตนาของนิติบุคคลนั้น”

Lord Reid กล่าวไว้ว่า²² “โดยทั่วไปแล้ว ผู้แทนนิติบุคคลมีความหมายถึงคณะกรรมการ (Board of Directors), ผู้อำนวยการ (Director) และผู้ควบคุมงาน (Supervisor) ซึ่งทำหน้าที่การทำงานแทนนิติบุคคลโดยมิได้มีความหมายรวมถึงพนักงานทั่ว ๆ ไปซึ่งต้องรับคำสั่งในการปฏิบัติงานประจำวัน”

เมื่อทราบแล้วว่า ผู้แทนนิติบุคคล ก็คือ บุคคลที่อยู่ในฐานะที่จะกำหนดนโยบายและควบคุมการดำเนินงานของนิติบุคคล ส่วนในประเด็นที่ว่าบุคคลผู้ใดบ้างถึงจะมีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและควบคุมการบริหารงานของนิติบุคคลอันจะถือได้ว่ามีฐานะเป็นผู้แทนนิติบุคคลสามารถแยกพิจารณาเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้²³

1) ผู้บริหารระดับสูงของนิติบุคคล (The Top of the Corporate Management)

คือ บุคคลซึ่งอยู่ในตำแหน่งกรรมการ (Officers) หรือ ผู้อำนวยการ (Directors) ของนิติบุคคล เป็นต้น เนื่องจากผู้บริหารระดับสูงของนิติบุคคลนี้ มีสถานภาพสูงที่สุดในนิติบุคคลผู้บริหารส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ จึงเป็นบุคคลผู้ซึ่งกำหนดนโยบายและควบคุมการบริหารของนิติบุคคล อันถือว่าเป็นวิญญาณ (Spirit) หรือเจตนา (Intention) ของนิติบุคคล แต่ผู้บริหารระดับสูงของนิติบุคคลที่จะถือได้ว่ามีฐานะเป็นผู้แทนนิติบุคคลนั้น จะต้องเป็นผู้ซึ่งมีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย และควบคุมการบริหารงานของนิติบุคคลอย่างแท้จริงเท่านั้น

²¹ H.L.Bolton (Engineering) Co., Ltd. v T.J.Graham & Son Ltd., 1.QB 459 (1957)

²² Tesco Supermarkets Ltd. v Naltrass 2 All E.R. 127 (W.L.) (1972)

²³ ธีรวิมล ธีตรไพฑูริย์, “ขอบเขตการกำหนดข้อสันนิษฐานความรับผิดชอบทางอาญาของผู้แทนนิติบุคคล,” (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 27.

2) ผู้บริหารระดับกลางของนิติบุคคล (The Middle of the Corporate Management)

คือ บุคคลซึ่งดำรงตำแหน่งรองจากผู้บริหารระดับสูง อันได้แก่ บุคคลซึ่งอยู่ในฐานะผู้จัดการ (Managers) ผู้จัดการสาขา (Branch Managers) ผู้จัดการฝ่ายขาย (Sale Managers) และหัวหน้างาน (Supervisors) เป็นต้น บุคคลในฐานะดังกล่าวนี้ มีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและควบคุมการบริหารงานตามสมควร ซึ่งในการพิจารณาว่าบุคคลดังกล่าวนี้จะมีฐานะเป็นผู้แทนนิติบุคคลหรือไม่ ไม่อาจกระทำได้ด้วยการศึกษาถึงตำแหน่งหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งเป็นการตายตัว หากแต่ควรพิจารณาว่าบุคคลใดมีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบาย หรือควบคุมการบริหารงานของนิติบุคคล

การพิจารณาหาว่าบุคคลใดที่จะถือว่า เป็นผู้แทนนิติบุคคลนั้น ไม่ได้มีความสำคัญเฉพาะเพียงแต่ภายในขององค์กรเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อภายนอกองค์กรด้วย กล่าวคือ ผู้แทนนิติบุคคลจะเป็นบุคคลที่จะแสดงความประสงค์ของนิติบุคคล ก่อให้เกิดนิติสัมพันธ์ต่าง ๆ อันมีผลทำให้นิติบุคคลนั้นต้องยอมรับผูกพันต่อไปด้วย แต่ทั้งนี้ การแสดงความประสงค์ใด ๆ ของผู้แทนนิติบุคคล นอกจากจะอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายแล้ว ยังจะต้องอยู่ภายในขอบอำนาจและวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลด้วย แต่หากผู้แทนนิติบุคคลทำการนอกเหนือขอบวัตถุประสงค์ ก็เป็นการกระทำเกินอำนาจ (Ultra Vies) อันไม่นับว่าเป็นการกระทำของนิติบุคคล

สำหรับกฎหมายไทยแล้ว ก็ปรากฏแนวความคิดทางกฎหมายในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ การแสดงเจตนาของนิติบุคคลนั้นต้องแสดงออกผ่านทางนิติบุคคล ตามที่บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 70 วรรคสองว่า

"ความประสงค์ของนิติบุคคลย่อมแสดงออกโดยผู้แทนของนิติบุคคล"

ซึ่งผู้แทนที่ตั้งขึ้นเพื่อแสดงเจตนาหรือวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลนี้ อาจะตั้งขึ้นโดยกฎหมาย

ข้อบังคับหรือตราสารจัดตั้งก็ได้ ซึ่งบุคคลเหล่านี้จึงจะมีฐานะเป็นผู้แทนนิติบุคคล โดยบุคคลดังกล่าว อาจมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น ผู้แทนของห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนแล้ว เรียกว่า "หุ้นส่วนผู้จัดการ" ผู้แทนของบริษัทจำกัด เรียกว่า "กรรมการ" เป็นต้น ส่วนการดำเนินงาน หรือ การแสดงความประสงค์ของผู้แทนนิติบุคคล ก็ถูกจำกัดให้มีได้ภายในขอบเขตวัตถุประสงค์ จะมี

เกินขอบวัตถุประสงค์อันได้กำหนดไว้มิได้²⁴ แต่หากการกระทำนั้นของผู้แทนนิติบุคคลใดเป็นการกระทำที่อยู่ภายในขอบวัตถุประสงค์ของนิติบุคคลแล้ว ย่อมเป็นการผูกพันนิติบุคคล²⁵ ซึ่งการดำเนินงานภายในขอบวัตถุประสงค์นั้นจะมีขอบเพียงใดนั้นได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ 2.4

2.6 ความรับผิดชอบของนิติบุคคลในทางอาญา

ในปัจจุบัน จะได้เห็นได้ว่า ไม่ว่าจะในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือประเทศที่กำลังพัฒนา การรวมตัวกันของกลุ่มบุคคลซึ่งเป็นการรวมกันทั้งกำลังกาย สติปัญญา และทุนทรัพย์ เป็นความจำเป็นในการพัฒนาทางเศรษฐกิจของประเทศให้ได้ให้ผล และมีประสิทธิภาพ ในประเทศไทยเรา ได้มีการก่อตั้งนิติบุคคลเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วไป ในวงการธุรกิจการค้า การดำเนินกิจการบางอย่างของนิติบุคคลดังกล่าวก็ย่อมจะมีผลกระทบต่อความสงบสุขของสังคมเป็นส่วนรวม ซึ่งหากยอมให้นิติบุคคลกระทำการใดๆ ได้โดยไม่ต้องเกรงกลัวโทษทางอาญาแล้ว นิติบุคคลก็จะทำอะไรตามอำเภอใจ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหายขึ้นทั่วไป วิธีการบังคับแต่ในทางแพ่งย่อมไม่เพียงพอ ความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธีการบังคับในทางอาญาต่อนิติบุคคลจึงมีอยู่ แม้โทษที่ลงแก่นิติบุคคลนั้นโดยแท้จริงแล้วจะกระทบถึงสมาชิกของนิติบุคคลโดยทั่วไป ทั้งที่ไม่มีส่วนร่วมในการกระทำผิดด้วยก็ตาม แต่เมื่อสมาชิกแต่ละคนซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาที่มีความรับผิดชอบในทางอาญาแล้ว เหตุใดเมื่อบุคคลเหล่านี้มารวมกันเป็นกลุ่มหรือคณะบุคคล ซึ่งกฎหมายสมมติให้เป็นบุคคลอีกบุคคลหนึ่งต่างหาก จะไม่ต้องรับผิดชอบแล้ว ทั้งที่โดยสภาพแล้วนิติบุคคลอาจจะกระทำการให้มีผลกระทบต่อสังคมได้ยิ่งกว่าบุคคลธรรมดาเสียอีก²⁶

ดังนั้น ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงวิวัฒนาการแนวคิดความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคลทั้งในระบบ COMMON LAW และระบบ CIVIL LAW โดยในระบบ COMMON LAW จะกล่าวถึงประเทศอังกฤษ ประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศออสเตรเลีย และประเทศแคนาดา ส่วนในระบบ CIVIL LAW จะกล่าวถึงประเทศฝรั่งเศส

²⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 41/2509

²⁵ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1620/2508

²⁶ สุนัย มโนมัยอุดม, "ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล." อนุพาห 31(กรกฎาคม - สิงหาคม 2527) : 27.

2.6.1 ประเทศในระบบ COMMON LAW

ตามหลักของ COMMON LAW แต่เดิมนั้น นิติบุคคลไม่อาจเป็นผู้กระทำผิด หรือไม่อาจเป็นผู้ถูกกระทำผิดทางอาญาได้ ทั้งนี้เพราะเข้าใจกันว่านิติบุคคลเป็นแต่เพียงนามธรรม ไม่มีตัวตน ไม่มีชีวิตใจเป็นของตนเอง และนิติบุคคลเกิดขึ้นเนื่องจากความเจริญของสังคมในเรื่องของธุรกิจการค้า ซึ่งเป็นไปตามความต้องการของกฎหมายในส่วนแบ่ง นอกจากนี้นิติบุคคลไม่อาจจะกระทำหรือเป็นผู้แสดงเจตนาด้วยตนเองได้ อย่างเช่นบุคคลธรรมดาที่มีชีวิตจิตใจ และนิติบุคคลก็ไม่อาจที่จะถูกลงโทษอันเกี่ยวกับการจำกัดเสรีภาพ เช่น จำคุก กักขังได้ หรือแม้กระทั่งโทษสถานหนัก เช่น โทษประหารชีวิต และประการสำคัญ คือ โดยสภาพทางกฎหมายแล้ว นิติบุคคลไม่อาจที่จะมีวัตถุประสงค์ในการกระทำความผิดกฎหมายอาญาได้²⁷

อย่างไรก็ตามเมื่อบ้านเมืองมีความเจริญขึ้น การประกอบกิจการต่างๆ ก็เริ่มพัฒนามาเป็นรูปแบบนิติบุคคล นักนิติศาสตร์จึงเห็นว่า หากนิติบุคคลไม่ต้องรับผิดทางอาญาแล้ว อาจเกิดผลเสียหายทั้งแก่บ้านเมือง และประชาชนเป็นอย่างมาก จึงเริ่มมีความเห็นที่จะให้นิติบุคคลมีความรับผิดชอบทางอาญาบ้าง หลักเรื่องนี้จึงเริ่มค่อยๆ มีการพัฒนาขึ้น โดยมีคำพิพากษาที่พิพากษาให้นิติบุคคลรับผิดชอบในทางอาญาบ้าง เว้นแต่ในความผิดบางประการเท่านั้น ที่นิติบุคคลไม่อาจมีความรับผิดชอบ นอกจากนี้ในด้านนิติบัญญัติก็ได้มีส่วนช่วยในการพัฒนาหลักในเรื่องนี้เช่นเดียวกัน²⁸

ก) ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศอังกฤษ

สำหรับการรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศอังกฤษ อาจแยกออกเป็นการรับผิดชอบตามกฎหมายคอมมอนลอว์ (COMMON LAW) และการรับผิดชอบตามกฎหมายลายลักษณ์อักษร (STATUTORY OFFENCE) ดังนี้

ความรับผิดชอบตามกฎหมายคอมมอนลอว์

ในประเทศอังกฤษแต่เดิม โดยทั่วไปนิติบุคคลไม่อาจมีความรับผิดชอบทางอาญาตามกฎหมายคอมมอนลอว์ได้ เว้นแต่เป็นความรับผิดชอบในการกระทำของผู้อื่น (VICARIOUS LIABILITY) ซึ่งในส่วนของความรับผิดชอบในการกระทำของผู้อื่นใช้กับเฉพาะความผิดที่ไม่มี MENS REA เป็นองค์ประกอบความผิดเท่านั้น ในกรณีที่มีความรับผิดชอบนั้นมี MENS REA นั้นยังเป็นข้อขัดข้องในการที่จะพิพากษาให้นิติบุคคล

²⁷ Ronald A. Anderson, Wharton's Criminal Law and Procedure, (Rochester, New York : The Lawyer Co – operative Publishing Co., 1952) pp.117 – 118.

²⁸ Glanville William, Textbook of Criminal Law, (London : Steven & Sons Ltd., 1978) p. 946.

รับโทษทางอาญาได้ เนื่องจากนิติบุคคลไม่มี MENS REA ของตนเอง ดังนั้นจะถือเอาการกระทำและเจตนาของบุคคลใด เป็นการกระทำและเจตนาทางอาญาของนิติบุคคล สำหรับวิวัฒนาการในเรื่องนี้ แต่เดิมได้มีการวางหลัก ORGANIC THEORY หรือ DOCTRINE OF IDENTIFICATION ของนิติบุคคล โดยท่าน VISCOUNT HALDANE L.C ในคดี LENNAR'S CARRYING CO.,LTD. V. ASIATIC PETROLEUM CO.,LTD. (1915) โดยสรุปได้ความว่า การกระทำและเจตนาของบุคคลที่เป็นองค์กร (ORGAN) ของนิติบุคคลเท่านั้น จึงถือว่าเป็นการกระทำและเจตนาของตัวนิติบุคคลเอง²⁹

อย่างไรก็ดี หลักดังกล่าวก็เป็นหลักที่วินิจฉัยในคดีแพ่งเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีปัญหาในคดีอาญา ศาลอังกฤษก็แก้ปัญหาโดยการนำหลัก ORGANIC THEORY ในคดีแพ่งดังกล่าวมาใช้ในคดีอาญาด้วย โดยถือว่าการกระทำและเจตนาขององค์กร (ORGAN) ของนิติบุคคล เป็นการกระทำและเจตนาในทางอาญาของนิติบุคคลเองด้วย โดยจะเห็นว่ามี การนำหลักดังกล่าวไปใช้ในการวินิจฉัยคดีสำคัญๆ หลายคดี เช่น คดี R. V.I.C.R. HAULAGE LTD. (1944) ในคดีนี้ศาลได้พิพากษาให้ลงโทษนิติบุคคลในความผิดฐานฉ้อโกง แม้ว่าเป็นความผิดที่ต้องการเจตนาทุจริต และแม้ว่าตัวนิติบุคคลเองจะไม่มีจิตใจ ก็สามารถถือเอาการกระทำของกรรมการผู้จัดการเป็นการกระทำของบริษัทได้ หลังจากศาลได้พิพากษาในคดีนี้แล้ว ต่อมาเรียกหลักที่ได้จากคดีนี้ว่า "ALTER EGO DOCTRINE" ซึ่งหมายความว่าเจตนาขององค์กรของบริษัทย่อมถือได้ว่าเป็นเจตนาของนิติบุคคลนั่นเอง ดังนั้นความคิดเดิมๆ ที่ว่านิติบุคคลไม่อาจรับผิดที่ต้องการ MENS REA เลย จึงได้รับการปฏิเสธโดยสิ้นเชิง เพราะนิติบุคคลอาจมี MENS REA ได้ โดยการกระทำและเจตนาขององค์กรนิติบุคคลนั่นเอง³⁰

ความรับผิดตามกฎหมายลายลักษณ์อักษร (STATUTORY OFFENCE)

1. ก่อนมีพระราชบัญญัติการตีความ ค.ศ. 1889 (INTERPRETATION ACT, 1889)

²⁹ สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, "ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคล : การศึกษาทางกฎหมายเปรียบเทียบ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเทศไทย," (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 32 - 33.

³⁰ เรื่องเดียวกัน

เมื่อเริ่มมีความเห็นว่า นิติบุคคลควรมีความรับผิดชอบทางอาญาบ้างแล้ว สำหรับความผิดตามกฎหมายลายลักษณ์อักษร (STATUTORY CRIME) แม้จะไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้โดยตรงว่าให้นิติบุคคลต้องรับผิดชอบก็ตาม แต่ก็เริ่มมีการพิพากษาลงโทษนิติบุคคล สำหรับคดีอาญาตามลำดับ ดังนี้³¹

1.1.1 ความผิดฐานละเว้นการกระทำ (NON-FEASANCE)

ความผิดฐานละเว้นการกระทำ คือ การไม่กระทำตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ศาลอังกฤษได้ลงโทษนิติบุคคลในความผิดฐานนี้ ในคดี R.V. THE BIRMINGHAM AND GLOUCESTER RY. CO. (1842) โดยคดีนี้เป็นคดีแรกที่ศาลลงโทษนิติบุคคล ข้อเท็จจริงในคดีนี้คือ บริษัทซึ่งเป็นนิติบุคคลไม่กระทำตามที่กฎหมายกำหนดไว้ให้กระทำ คือ การที่บริษัทซึ่งได้รับสัมปทานให้มีหน้าที่ดูแลรักษาถนนให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย กลับปล่อยให้พลละเลยไม่ซ่อมแซมทางหลวงให้อยู่ในสภาพดี

1.1.2 ความผิดที่เกิดจากการกระทำผิดหน้าที่ (MISFEASANCE)

หลังจากศาลพิพากษาให้นิติบุคคล ต้องรับผิดชอบฐานละเว้นการกระทำ (NON-FEASANCE) ในคดีแรกแล้ว ต่อมามีความเห็นก้าวต่อไป โดยยอมรับว่าแม้ความผิดนั้นเกิดจากการกระทำ แต่กระทำโดยผิดหน้าที่ (MISFEASANCE) นิติบุคคลก็อาจมีความรับผิดชอบทางอาญาได้ โดยถือว่าเป็นความรับผิดชอบทางอาญาสำหรับการกระทำของผู้อื่น โดยศาลอังกฤษลงโทษนิติบุคคล สำหรับความผิดที่เกิดจากการกระทำผิดหน้าที่ (MISFEASANCE) ในคดี R.V. THE GREAT NORTH OF ENGLAND RY.CO. (1846) โดยศาลพิพากษาลงโทษนิติบุคคลกรณี PUBLIC NUISANCE โดยกีดขวางทางหลวงทำให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญในที่สาธารณะ

มีข้อสังเกตว่า สำหรับความผิดที่ศาลอังกฤษพิพากษาลงโทษนิติบุคคลในกรณีดังกล่าวข้างต้นทั้งสองกรณีนั้น เป็นความผิดที่มีลักษณะพิเศษ โดยมีลักษณะเป็นความรับผิดชอบเด็ดขาด

³¹ ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และ องอาจ เทียนหิรัญ, "ความรับผิดชอบของนิติบุคคลกรณีมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ," รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การพัฒนากฎหมายป้องกันและปราบปรามองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ, หน้า 13.

(STRICT LIABILITY) ซึ่งผู้กระทำไม่จำเป็นต้องมี MENS REA ก็เป็นความผิด จึงไม่เป็นการชัดชั่งของอะไรที่จะลงโทษนิติบุคคลทางอาญาได้³²

2. หลังมีพระราชบัญญัติการตีความ ค.ศ.1889

หลังจากศาลอังกฤษได้พิพากษาลงโทษนิติบุคคลในสองคดีดังกล่าวแล้ว ฝ่ายนิติบัญญัติก็เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องกำหนดให้นิติบุคคลมีความรับผิดชอบทางอาญา จึงแก้ปัญหาด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติการตีความ ค.ศ. 1889 มาตรา 2(1) และ 19 บัญญัติว่า คำว่า "บุคคล" นั้น ให้ความหมายรวมถึงนิติบุคคลด้วยเว้นแต่เจตนารมณ์ของกฎหมายจะแสดงให้เห็นเป็นอย่างอื่นอย่างไรก็ดีกฎหมายฉบับนี้ใช้ตีความเฉพาะพระราชบัญญัติต่างๆ เท่านั้น มิได้ใช้กับกฎหมายคอมมอนลอว์ด้วย³³

ข) ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศสหรัฐอเมริกา

แต่เดิมในสหรัฐอเมริกามีความเห็นกันว่า นิติบุคคลไม่อาจมีความรับผิดชอบทางอาญาได้เช่นเดียวกับประเทศอังกฤษ ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น เรื่องนิติบุคคลไม่มีจิตใจ ทำให้นิติบุคคลไม่สามารถแสดงเจตนาทางอาญา (Criminal mind) ซึ่งเป็นองค์ประกอบความผิดทางอาญาได้ และนิติบุคคลก็ไม่มีตัวตนด้วย ทำให้ไม่สามารถรับโทษจำคุกได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ มีการประกอบกิจการในรูปของนิติบุคคลเพิ่มมากขึ้น และบ่อยครั้งนิติบุคคลได้ก่อให้เกิดความเสียหาย ซึ่งความเสียหายส่วนมากเป็นความเสียหายที่กระทบต่อความปลอดภัยของสาธารณะ (public safety) ดังนั้น

นักกฎหมายส่วนใหญ่จึงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องกำหนดให้นิติบุคคลต้องมีความรับผิดชอบทางอาญาบ้าง โดยศาลได้เริ่มจากการลงโทษนิติบุคคลในความผิดฐานละเว้นการกระทำ เช่น ความผิดที่นิติบุคคลละเลยไม่ซ่อมแซมถนนและสะพาน เป็นต้น ความผิดที่เกิดจากการกระทำผิดหน้าที่ เช่น ความผิดฐานกีดขวางทางหลวง เป็นต้น โดยความผิดทั้งสองมีลักษณะเป็นความรับผิดเด็ดขาด (Strict liability) เพราะไม่มี mens rea เป็นองค์ประกอบ

³² สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, "ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคล : การศึกษาทางกฎหมายเปรียบเทียบโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเทศไทย", หน้า 32 - 33.

³³ ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และ องอาจ เทียนหิรัญ, ความรับผิดชอบของนิติบุคคลกรณีมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ, หน้า 13 - 14

ความผิด ในปัจจุบันนี้นิติบุคคลอาจมีความรับผิดทางอาญาตามกฎหมายสหรัฐอเมริกาได้ใน 2 กรณีใหญ่ ๆ คือ ความรับผิดตามหลัก Respondeat Superior และความรับผิดตาม MODEL Penal Code

1) ความรับผิดตามหลัก Respondeat Superior

ในขณะที่หลัก "DOCTRINE OF IDENTIFICATION" เป็นวิธีการที่ถูกใช้ในประเทศอังกฤษ แต่ก็ยังมีหลักหนึ่งคือ Respondeat Superior เป็นหลักที่ให้นายจ้างหรือตัวการ (นิติบุคคล) เป็นผู้รับผิด ซึ่งถูกใช้กันอย่างแพร่หลาย เป็นหลักที่ถูกพัฒนาเริ่มแรกในศาลรัฐบาลกลาง (FEDERAL COURT) ของประเทศสหรัฐอเมริกา และต่อมาก็ถูกนำไปใช้ในศาลของบางมลรัฐ ซึ่งหลัก Respondeat Superior นี้ เป็นหลักที่สืบเนื่องมาจากหลักตัวการ (PRINCIPAL) จะต้องรับผิดในการกระทำความผิดของตัวแทน ผู้ซึ่ง³⁴

1. กระทำความผิดอาญา (COMMITTS A CRIME)
2. กระทำการไปภายในขอบเขตแห่งงานที่จ้าง (WITHIN THE SCOPE OF EMPLOYMENT)
3. กระทำไปเพื่อประโยชน์ของนิติบุคคล (WITH THE INTENT TO BENEFIT TH COOPERATION)

หลักการดังกล่าวนี้ค่อนข้างจะใช้กันอย่างแพร่หลาย องค์กรจะต้องรับผิดสำหรับการกระทำของตัวแทน แม้จะเป็นลูกจ้างในระดับล่างที่สุดก็ตาม (LOWEST LEVEL EMPLOYEE) ศาลสูงของอเมริกาได้พิจารณาคดีแรกโดยใช้หลัก RESPONDEAT SUPERIOR โดยศาลได้กล่าวว่า หลักนี้เป็นมาตรการที่เหมาะสมในการกำหนดความรับผิดทางอาญาสำหรับการกระทำความผิดโดยเจตนา ในคดี NEW YORK CENTRAL & HUDSON RIVER RAILROAD V. UNITED STATES (1909) โดยศาลให้เหตุผลว่า³⁵เพื่อเป็นการคุ้มครองประโยชน์ของสาธารณะ โดยถือเอาการกระทำของตัวแทน เป็นการกระทำของนายจ้างซึ่งเป็นนิติบุคคล โดยการลงนิติบุคคลดังกล่าว ซึ่งเป็นหนทางเดียวที่จะทำให้กฎหมายใช้บังคับอย่างมีประสิทธิภาพได้.....

³⁴ สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, "ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคล : การศึกษาทางกฎหมายเปรียบเทียบโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเทศไทย", หน้า 58 - 59

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53

กล่าวโดยสรุป ตามหลัก Respondeat Superior นิติบุคคลจะต้องรับผิดชอบทางอาญาในกรณีที่การกระทำนั้นเป็นการกระทำของตัวแทน (AGENT) ของนิติบุคคล ซึ่งได้กระทำในนามของนิติบุคคล (ACTING IN ITS BEHALF) และการกระทำนั้นอยู่ภายในขอบเขตงานที่จ้าง (WITHIN THE SCOPE OF HIS EMPLOYMENT)

2) ความรับผิดตาม MODEL PENAL CODE

ความรับผิดตาม MODEL PENAL CODE มีรายละเอียดดังนี้³⁶

2.1 นิติบุคคลจะต้องรับผิดในกรณีต่าง ๆ ดังนี้

2.1.1 กรณีที่ความผิดนั้นเป็นความผิดเกี่ยวกับการละเมิดกฎหมายอื่น ซึ่งได้แก่ความผิดเกี่ยวกับความปลอดภัยของสาธารณะ หรือ เป็นความผิดตามกฎหมายอื่นซึ่งได้กำหนดความรับผิดของนิติบุคคล และเป็นการกระทำโดยตัวแทนของบริษัทซึ่งกระทำในนามของบริษัท และอยู่ในขอบเขตของงานที่จ้าง หรือ

2.1.2 กรณีที่ความผิดนั้นเป็นการงดเว้นการปฏิบัติหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งตามกฎหมายกำหนดให้นิติบุคคลมีหน้าที่ต้องปฏิบัติ

2.1.3 กรณีที่ความผิดนั้นเป็นความผิดที่เกิดขึ้นจากการให้อำนาจการร้องขอ การสั่งการ ปฏิบัติการ หรือการยินยอมให้กระทำโดยประมาทของคณะกรรมการ หรือผู้บริหารระดับสูง ซึ่งกระทำการในนามของบริษัทภายในขอบเขตแห่งงานที่จ้าง

2.2 เมื่อความผิดนั้นเป็นความรับผิดเด็ดขาด นิติบุคคลก็ต้องรับผิด เว้นแต่บทบัญญัติแห่งกฎหมายนั้น จะแสดงให้เห็นเป็นอย่างอื่น

ข้อสังเกตสำหรับ ข้อ 2.1.1 ที่กำหนดให้นิติบุคคล ต้องรับผิดชอบทางอาญาสำหรับการกระทำของตัวแทนใด ๆ แม้เป็นเจ้าหน้าที่ระดับต่ำ (LOWER LEVEL EMPLOYEE) คือ เมื่อต้องการกระตุ้นให้ผู้บริหารนิติบุคคลต้องคอยหมั่นควบคุมดูแล มิให้มีการกระทำผิดอาญาเกิดขึ้น

³⁶ ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และ งามอาจ เทียนศิริวัณ, ความรับผิดของนิติบุคคลกรณีมีส่วนร่วมในองค์กร
อาชญากรรมข้ามชาติ, หน้า 19 – 20 .

ข้อสังเกตสำหรับ ข้อ 2.1.3 คือ การที่บัญญัติให้ผู้กระทำแทนนิติบุคคลต้องเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูง นั้น ก็เนื่องจากความรับผิดของนิติบุคคล เป็นความรับผิดในการกระทำของผู้อื่น ซึ่งถ้านิติบุคคล ถูกลงโทษ ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อบรรดาผู้ถือหุ้นของนิติบุคคล และลูกจ้างของนิติบุคคลนั้นด้วย ดังนั้น เพื่อให้การกำหนดความรับผิดทางอาญามีความชอบธรรม นิติบุคคลจะต้องรับผิดทาง อาญาก็ต่อเมื่อ มีเงื่อนไขครบตามที่กฎหมายกำหนดไว้ด้วย นอกจากนี้ การที่กฎหมายบัญญัติใน ลักษณะเช่นนี้ ก็ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงว่ากฎหมายถือว่าเป็นนโยบายของนิติบุคคลปรากฏ ขึ้น โดยผ่านการกระทำของเจ้าหน้าที่ระดับสูงนั่นเอง

ค) ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศแคนาดา

ประเทศแคนาดาเองก็เป็นอีกประเทศหนึ่งในระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ ที่ยึดหลัก IDENTIFICATION ในการพิจารณาความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคล คดี CANADIAN DREDGE & DOCK CO.,LTD .V THE QUEEN (1985) เป็นคดีแรก ๆ ของประเทศแคนาดาที่ตัดสินโดยใช้ IDENTIFICATION THEORY ในคดีดังกล่าวนี้ ศาลสูงของแคนาดาได้ยอมรับทฤษฎี IDENTIFICATION นี้ ในฐานะที่เป็นรูปแบบที่จะนำมาใช้พิจารณาเกี่ยวกับเรื่องความรับผิดของนิติบุคคล และที่สำคัญยัง ได้กล่าวถึงปัจจัยที่จะนำมาใช้พิจารณาแบ่งแยกว่า บุคคลใดจึงจะถือว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจในการ ตัดสินใจของนิติบุคคล หรือที่เรียกว่า "DIRECTING MIND" กับบุคคลที่เป็นเพียงลูกจ้างธรรมดา เท่านั้น คือ ระดับของการมีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจ หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า บุคคลผู้ที่มีความรับผิดชอบในการพัฒนา และดำเนินการเพื่อให้เกิดผลตามนโยบายของนิติบุคคล ก็คือ DIRECTING MIND ในทางตรงกันข้าม บุคคลซึ่งมีหน้าที่เพียงแคปฏิบัติไปตามนโยบายของนิติบุคคล ซึ่งเป็นการดำเนินการเช่นนั้นเป็นประจำทุกวัน ไม่ถือว่าเป็น DIRECTING MIND ศาลสูงของแคนาดา ยังได้กล่าวอีกว่า DIRECTING MIND ถือเป็นศูนย์กลาง และอวัยวะที่จำเป็นของนิติบุคคล³⁷

หลักที่สำคัญที่ปรากฏจากคดีต่าง ๆ ในประเด็นเกี่ยวกับความรับผิดของนิติบุคคล ซึ่ง สามารถกล่าวโดยรวมได้ ดังนี้³⁸

³⁷ Christopher M. Little and Natasha Sovoline, "Corporate Criminal Liability in Canada : The Criminalization of Occupational Health & Safety Offences", p.6
(<http://www.filion.on.ca/pdf.>)

³⁸ Gerry Ferguson, "Corruption and Corporate Criminal Liability,"
(<http://www.transparency.co/Vancouver/FergusonG.pqf.>)

1. ผู้ที่จะเป็น DIRECTING MIND ของนิติบุคคล ไม่ได้จำกัดว่า จะต้องเป็นแค่บุคคลคนเดียวเท่านั้น ในบางกรณีผู้ที่ เป็น DIRECTING MIND อาจจะถูกประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่ทั้งหลายของนิติบุคคล และผู้อำนวยการก็ได้

2. ภูมิศาสตร์ไม่ได้เป็นปัจจัยที่จะต้องนำมาพิจารณา กล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ข้อเท็จจริงที่ว่า นิติบุคคลมีการบริหารจัดการตั้งอยู่ในหลาย ๆ ภูมิภาค ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อ การพิจารณาว่าบุคคลใดเป็น DIRECTING MIND ของบริษัทนั้น ๆ ดังนั้น บุคคลดังกล่าวจึงไม่สามารถปิด ความรับผิดชอบได้ด้วยเหตุเพียงเพราะว่าเขาได้บริหารจัดการงานของบริษัทในสาขาที่ตั้งอยู่คนละ ที่กับสาขาที่ความผิดได้เกิดขึ้น

3. นิติบุคคลไม่สามารถปฏิเสธความรับผิดชอบ โดยการกล่าวอ้างว่าบุคคลที่ได้ กระทำการอันมิชอบด้วยกฎหมายนั้น ได้กระทำไปโดยไม่คำนึงถึงคำสั่งของนิติบุคคลที่ปรากฏโดย ชัดแจ้งว่า ให้ปฏิบัติตามกฎหมาย ทั้งนี้เนื่องจากตัวเจ้าหน้าที่รวมถึงผู้อำนวยการของนิติบุคคล มีหน้าที่ในการที่จะต้องคอยควบคุมการกระทำต่าง ๆ ของลูกจ้าง ที่นอกเหนือไปจากคำแนะนำ โดยทั่วไป ที่ห้ามมิให้กระทำผิดกฎหมายด้วย

4. ในการที่จะพิสูจน์ว่ามีการกระทำผิดกฎหมายหรือไม่ บุคคลดังกล่าวต้องมี องค์ประกอบภายในที่ตำหนิได้ (เจตนาร้าย) หรือมีเจตนาในทางอาญานั้นเอง ซึ่งในภาษา กฎหมายจะรู้จักกันในนามของ MENS REA ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว ผู้ที่เป็น DIRECTING MIND กับคนที่ มีเจตนาร้าย มักจะเป็นบุคคลเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ภายใต้ทฤษฎี IDENTIFICATION นี้ เจ้าหน้าที่ หรือผู้อำนวยการซึ่งเป็น DIRECTING MIND ของนิติบุคคล ไม่ต้องรับผิดชอบในการกระทำที่ไม่ชอบด้วย กฎหมาย ซึ่งเขาเองไม่ได้ทราบหรือรับรู้มาก่อน

5. ในการที่จะปรับใช้ทฤษฎี IDENTIFICATION นี้ จะต้องพิสูจน์ว่าการกระทำของ DIRECTING MIND นั้น ประกอบไปด้วย

ก) ต้องเป็นการกระทำที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ที่ถูกมอบหมายให้แก่ตัว DIRECTING MIND

ข) ต้องไม่ใช่การกระทำที่ขึ้นเพื่อหลอกลวงนิติบุคคล และ

ค) ต้องเป็นการกระทำที่ถูกละเลยหรือเป็นสาเหตุนำมาซึ่งผล กำไร หรือผลประโยชน์แก่ตัวนิติบุคคล

6. ความรับผิดชอบของนิติบุคคล ยังต้องมีการวิเคราะห์แยกแยะไปตามสถานการณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การพิจารณาจะต้องขึ้นอยู่กับแต่ละคดี ตำแหน่งของบุคคลในบริษัทมีได้ทำให้บุคคลดังกล่าวมีความรับผิดชอบโดยอัตโนมัติ การกำหนดอำนาจหน้าที่ของบุคคลนั้น ก็เพื่อให้เขาได้มาออกแบบ กำหนดนโยบายของบริษัท หรือเพื่อมาตัดสินใจในเรื่องสำคัญ ๆ ของนิติบุคคล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในบริษัทของสถานการณ์เฉพาะ

ง) ความรับผิดชอบทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศออสเตรเลีย

รูปแบบวัฒนธรรมของนิติบุคคล³⁹ (THE CORPORATE CULTURE MODEL) เป็นวิธีการที่ถูกนำมาใช้ในประเทศออสเตรเลีย วิธีการดังกล่าวจะให้ความสำคัญต่อนโยบายทั้งโดยตรงและโดยปริยายของนิติบุคคล ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของนิติบุคคล

AUSTRALIAN CRIMINAL CODE ACT 1995 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า "CORPORATE CULTURE" ไว้ดังนี้

"หมายถึง ทศนคติ (ATTITUDE) นโยบาย (POLICY) กฎระเบียบข้อบังคับ (RULE) พฤติกรรม (COURSE OF CONDUCT) หรือการปฏิบัติโดยทั่ว ๆ ไปภายในนิติบุคคล หรือหมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยเป็นส่วนหนึ่งของนิติบุคคล"

บริบทนี้ ความรับผิดชอบอาจถูกกำหนดขึ้น เมื่อปรากฏว่าบุคคลซึ่งได้กระทำความผิดนั้น มีเหตุผลที่สามารถเชื่อถือได้ว่า สมาชิกของนิติบุคคลซึ่งมีอำนาจหน้าที่ อนุญาตให้ทำความผิดได้ ดังนั้นภายใต้รูปแบบวัฒนธรรมของนิติบุคคลมันไม่จำเป็นที่จะต้องหาความรับผิดชอบของบุคคลของบุคคลสำหรับการกระทำที่มีขอบด้วยกฎหมาย เพื่อที่จะมากำหนดความรับผิดชอบของบุคคลในทางตรงข้าม แนวความคิดนี้ชี้ว่านิติบุคคลทั้งองค์กร ต้องมีส่วนรับผิดชอบสำหรับการกระทำที่ผิดกฎหมาย ไม่ใช่เพียงบุคคลที่มีความรับผิดชอบเป็นส่วนตัวเท่านั้น

ในปี 1995 THE COMMONWEALTH OF AUSTRALIA ได้เสนอ AUSTRALIAN CRIMINAL CODE ACT, 1995 ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานของรูปแบบของวัฒนธรรมของนิติบุคคล

³⁹ Christopher M. Little and Natasha Sovoline, "Corporate Criminal Liability in Canada : The Criminalization of Occupational Health & Safety offences", pp. 9 – 11.

(THE CORPORATE CULTURE MODEL) ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ภายใต้พระราชบัญญัตินี้ สามารถกำหนดความรับผิดชอบแก่นิติบุคคลหากพิสูจน์ได้ว่า

A. คณะกรรมการผู้อำนวยการของนิติบุคคล เจตนา (INTENTIONALLY) รับรู้ (KNOWINGLY) ไม่ระมัดระวัง (RECKLESSLY) ในการดำเนินการตามพฤติกรรมที่สัมพันธ์กัน หรืออนุญาตโดยตรงหรือโดยปริยายในการสั่งการให้กระทำผิด หรือ

B. ตัวแทนระดับสูงของนิติบุคคล เจตนา (INTENTIONALLY) รับรู้ (KNOWINGLY) ไม่ระมัดระวัง (RECKLESSLY) เข้าไปพัวพันกับพฤติกรรมดังกล่าว หรืออนุญาตโดยตรง หรือโดยปริยายในการสั่งการให้กระทำผิด หรือ

C. วัฒนธรรมของนิติบุคคล ที่ปรากฏอยู่ในนิติบุคคลถูกสั่งการ หรือ ถูกกระตุ้น หรือถูกนำไปสู่การไม่ปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง หรือ

D. นิติบุคคลล้มเหลวในการสร้างและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมของนิติบุคคล ซึ่งต้องการให้มีการปฏิบัติตามกฎหมายทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศออสเตรเลียนั้น พิจารณาได้ 2 ประการ คือ

1. ความรับผิดนั้นอาจถูกกำหนดขึ้นโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานเจตนาของผู้บริหาร หรือผู้จัดการของนิติบุคคลที่มีอยู่ตามจริง หรือจากการอนุมาน

2. ความรับผิดนั้นอาจกำหนดขึ้นตามรูปแบบวัฒนธรรมของนิติบุคคล

2.6.2 ประเทศในระบบ CIVIL LAW

ก) ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลในประเทศฝรั่งเศส

ในระบบกฎหมายของประเทศฝรั่งเศสนั้น ศาลจะใช้นิติวิธีของระบบ Civil law . อย่างเคร่งครัด ศาลจะไม่พิพากษาลงโทษนิติบุคคลทางอาญา เว้นแต่จะมีกฎหมายลายลักษณ์อักษรบัญญัติให้นิติบุคคลต้องรับผิดโดยชัดแจ้ง หรือ โดยปริยายเท่านั้น ดังนั้น ศาลในระบบ Civil law จึงมีหน้าที่หลักในการปรับใช้กฎหมายเท่านั้นไม่มีหน้าที่ในการสร้างกฎหมายเหมือนดังศาลในระบบ Common Law แต่ประการใด เดิมก่อนที่ประเทศฝรั่งเศสจะมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาฉบับใหม่ค.ศ.1992 นั้น ไม่ปรากฏว่ามีกฎหมายที่บัญญัติให้นิติบุคคลรับผิดทางอาญาเป็นการทั่วไป แต่อย่างไรก็ดี ในปี ค.ศ.1982 the Council Constitutionnal ได้มีส่วนช่วยคลี่คลายปัญหาเรื่องความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคล โดยได้กล่าวอย่างชัดเจนว่ารัฐธรรมนูญของฝรั่งเศส (French Constitution) ไม่ห้ามที่จะลงโทษปรับนิติบุคคลที่กระทำความผิด ต่อมาในปี ค.ศ.1991 ประมวลกฎหมายอาญาฝรั่งเศสถูกแก้ไขเพิ่มเติมโดยได้ยกเลิกหลักการทั่วไปที่ว่า personnes morales (non-human entities) ไม่อาจรับผิดทางอาญาได้ จนกระทั่งปี ค.ศ.1992 จึงได้มีการบัญญัติเรื่องความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคลไว้อย่างชัดเจนในประมวลกฎหมายอาญา ค.ศ.1992 โดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ มาตรา 121-122 บัญญัติเป็นหลักทั่วไปให้นิติบุคคลต้องมีความรับผิดทางอาญาด้วย ยกเว้นรัฐซึ่งเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน โดยนิติบุคคลจะต้องรับผิดต่อเมื่อได้มีกฎหมาย หรือข้อบังคับกำหนดให้นิติบุคคลในความผิดฐานนั้น หากกระทำความผิดนั้นได้กระทำโดยองค์กร (organs) หรือผู้แทนของนิติบุคคล (legal representatives) ซึ่งได้กระทำไปเพื่อประโยชน์ของนิติบุคคลนั้น หากเข้าหลักเกณฑ์ความรับผิดทางอาญา ตามมาตรา 121-124 ถึง มาตรา 121-127 ⁴⁰

2.7 การลงโทษนิติบุคคล

จากการศึกษาในประเด็นก่อนหน้านี้นี้ จนได้ข้อสรุปแล้วว่า นิติบุคคลเองก็มีความรับผิดทางอาญาเช่นเดียวกับบุคคลธรรมดาทั่วไป ดังนั้นสิ่งที่จะต้องทำการพิจารณาต่อไป ก็คือ โทษที่จะนำมาใช้บังคับแก่นิติบุคคล เพราะคงจะไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด หากมีการยอมรับว่านิติบุคคลกระทำผิดได้ แต่กลับไม่มีสภาพบังคับใดมาเป็นบทลงโทษนิติบุคคล ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้ก็ทำให้ดูเสมือนว่านิติบุคคล มีสิทธิเหนือพิเศษบุคคลธรรมดา ที่กระทำความผิดได้โดยไม่ต้องรับโทษซึ่งไม่ใช่เจตนารมณ์ของกฎหมายอาญาที่ถูกบัญญัติขึ้น เพื่อสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมโดยส่วนรวม

⁴⁰ ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ และ องอาจ เทียนศิริ, ความรับผิดของนิติบุคคลกรณีมีส่วนร่วมในองค์กรอาชญากรรมข้ามชาติ, หน้า 21 - 22 .

ดังนั้นในหัวข้อนี้ จะได้กล่าวถึงปรัชญาการลงโทษนิติบุคคล วัตถุประสงค์ของการลงโทษนิติบุคคล และรูปแบบของการลงโทษนิติบุคคล ดังนี้

2.7.1 ปรัชญาการลงโทษนิติบุคคล

ปรัชญาในการลงโทษนิติบุคคล ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันแบ่งเป็น 2 ฝ่าย โดยฝ่ายหนึ่งเห็นว่า โทษที่จะลงกับนิติบุคคลได้ต้องเป็นโทษเท่าที่กฎหมายเปิดช่องให้กระทำได้ คือ โทษปรับและโทษริบทรัพย์สินเท่านั้น หากลงโทษนิติบุคคลโดยโทษที่บัญญัติตามกฎหมายอาญาอยู่แล้ว ก็จะเป็นการเหมาะสมตามหลักการลงโทษปัจจุบันนี้ที่ว่า การลงโทษจะต้องเป็นการเฉพาะตัวบุคคลที่กระทำความผิดเท่านั้น (La personnalité des peines) และจะเป็นการถูกต้องตามหลักนิติวิธีของกฎหมายไทยที่กำหนดให้การลงโทษ และการกำหนดความผิดจะต้องเป็นไปตามที่กฎหมายได้ระบุไว้อย่างชัดเจนและเปิดช่องให้กระทำได้ ก็จะเป็นการง่ายต่อการพิจารณาของศาลในการกำหนดให้นิติบุคคลมีความผิดทางอาญาได้ และหากลงโทษอาญาในรูปแบบอื่นกับนิติบุคคล ก็จะทำให้เกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์อีกว่าการลงโทษประหารชีวิตนิติบุคคล ซึ่งในทางปฏิบัติ ก็คือ การยกเลิกกิจการนั้น เป็นการกระทบกระเทือนต่อผู้ที่มีได้กระทำความผิดด้วย เช่น พนักงานหรือผู้ถือหุ้น เป็นต้น⁴¹

ส่วนนักกฎหมายอีกฝ่ายมีความเห็นแย้งว่า การลงโทษอาญากับนิติบุคคลในหลากหลายรูปแบบ จะมีผลตอบสนองหลักการลงโทษทางอาญาที่ต้องเป็นการเฉพาะได้ดี คือ ทำให้นิติบุคคลได้รับโทษโดยตรง อันสามารถเปรียบได้กับการที่นิติบุคคลหัวหน้าครอบครัวได้รับโทษภรรยาและบุตรของผู้ต้องโทษนั้นก็จะได้รับความเสียหายในทางทรัพย์สินและจิตใจไปด้วย⁴²

2.7.2 วัตถุประสงค์ของการลงโทษนิติบุคคล

⁴¹ Joseph F. Fracis, Criminal Responsibility of the Corporation, l'Illinois Law Review, (1924), pp. 314 – 316, 320 – 321 อ้างถึงใน สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนกุล, “ความรับผิดทางอาญาของนิติบุคคล,” วารสารนิติศาสตร์ 23, 3 (2536), หน้า 528.

⁴² Ervin Hacker, “The Penal Ability and Responsibility of the Corporate Bodies,” Journal of Crime & Critmino and Pol. Sc., 1923 – 1924, p. 398

เมื่อจะนำวัตถุประสงค์ของการลงโทษมากำหนดใช้กับนิติบุคคล จึงควรพิจารณาว่าผลร้ายที่นิติบุคคลได้รับนั้นเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการลงโทษและกระทบต่อสิ่งที่หวงแหนของนิติบุคคลหรือไม่ ซึ่งพิจารณาได้ ดังนี้⁴³

(ก) เสรีภาพในการประกอบกิจการ

ในสภาพทางเศรษฐกิจที่พัฒนาไปอย่างไม่หยุดยั้ง การมีอิสระเสรีภาพในการประกอบกิจการ (Free Trade) ถือเป็นสิ่งที่นิติบุคคลต้องการมากที่สุด และจะเป็นพื้นฐานให้นิติบุคคลมีสิ่งที่หวงแหนในลำดับต่อ ๆ ไป คือ เสรีภาพในการหากำไร หรือการประกอบกิจการเสรีภาพในการระดมทุนขยายกิจการ หรือเพิ่มผลผลิต เป็นต้น

(ข) เสรีภาพในการมีสินทรัพย์และทรัพย์สิน

ทรัพย์สินเงินทองของนิติบุคคล เป็นเครื่องแสดงถึงความมั่นคงของกิจการของนิติบุคคลนั้น ๆ ยิ่งทรัพย์สินของนิติบุคคลใดมีมากกว่าหนี้สินมากเท่าไร ยิ่งแสดงถึงความมั่นคงมากเท่านั้น นิติบุคคลทั้งหลายจึงมุ่งให้การประกอบกิจการเจริญเติบโตเพิ่ม มีผลกำไร ในการแสวงหาทรัพย์สินให้มากที่สุด

(ค) เสรีภาพในการมีเกียรติยศชื่อเสียง

ในภาวะการแข่งขันทางธุรกิจในปัจจุบัน จำเป็นต้องอาศัยชื่อเสียงเกียรติยศเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความมั่นคง และมั่นใจต่อบุคคลทั่วไปหรือผู้ที่เป็นลูกค้า หรือผู้ที่ติดต่อกับนิติบุคคลนั้น ยิ่งนิติบุคคลใดมีชื่อเสียง คุณสมบัติข้อนี้ก็ช่วยทำให้หากำไร หรือสนับสนุนการประกอบการของนิติบุคคลนั้นได้ง่ายขึ้น

2.7.3 รูปแบบในการลงโทษนิติบุคคล

รูปแบบของโทษที่จะใช้บังคับกับบุคคลธรรมดา ในปัจจุบันนี้จะพบว่ามียุทธหลัก ๆ 5 รูปแบบด้วยกัน คือ โทษประหารชีวิต จำคุก กักขัง ปรับ และริบทรัพย์สิน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความร้ายแรงของการกระทำความผิด แต่หากเป็นกรณีของนิติบุคคลแล้ว รูปแบบของการลงโทษเหล่านี้จะสามารถนำมาใช้บังคับได้มาก – น้อย เพียงใด สามารถพิจารณาได้ดังนี้

⁴³ อภิวัฒน์ โพธิ์บุญ อักษรสุวรรณ, "ความรับผิดชอบที่กระทำโดยนิติบุคคล : ศึกษาเฉพาะโทษที่จะลงแก่นิติบุคคล," (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), หน้า 22.

(ก) การลงโทษที่กระทำต่อชีวิต

การลงโทษที่มีผลต่อชีวิตของผู้กระทำความผิด คือ การประหารชีวิต นั่นเอง ซึ่งถือว่าการลงโทษในรูปแบบนี้ เป็นการตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคมอย่างถาวร ทำให้ผู้กระทำความผิดคนดังกล่าวไม่สามารถหวนกลับมากระทำความผิดได้อีก แต่หากเป็นกรณีของนิติบุคคลแล้ว คงไม่สามารถนำรูปแบบการลงโทษนี้มาใช้ได้ เนื่องจากโดยสภาพแห่งนิติบุคคลไม่เปิดช่องให้กระทำได้ อย่างไรก็ตาม ปรากฏแนวความคิดที่ว่า โทษประหารชีวิตเป็นโทษที่ทำให้บุคคลต้องหายไปจากสังคมอย่างถาวร ดังนั้น แม้จะประหารชีวิตนิติบุคคลไม่ได้ แต่ก็ยังมีมาตรการอื่นที่นำมาบังคับแก่นิติบุคคลแล้ว ทำให้เกิดผลในทำนองเดียวกัน เช่น การยกเลิกกิจการของนิติบุคคล เป็นต้น

(ข) การลงโทษที่กระทำต่อเสรีภาพ

การลงโทษที่กระทบต่อเสรีภาพของผู้กระทำความผิด คือ จำคุกและกักขัง ในทำนองเดียวกันกับโทษประหารชีวิต คือ โทษทั้ง 2 ประเภทนี้ ก็เป็นการตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคม หากแต่ต่างกันตรงที่ว่า โทษจำคุกและกักขัง เป็นการตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคมเพียงชั่วคราว อันมีระยะเวลากำหนดเท่านั้น กล่าวคือ หากพ้นกำหนดต้องโทษ ผู้กระทำความผิดก็สามารถกลับคืนสู่สังคมได้ ซึ่งในส่วนของนิติบุคคลนั้น ก็ไม่อาจถูกบังคับด้วยโทษทั้ง 2 ประการนี้ได้ แต่ในต่างประเทศ ก็มีการนำมาตรการต่าง ๆ มาใช้เพื่อให้เกิดผลในทำนองที่จะจำกัดเสรีภาพของนิติบุคคล เช่น การห้ามประกอบกิจการนั้น ๆ หรือ การยกเลิกใบอนุญาตต่าง ๆ เป็นต้น

(ค) การลงโทษที่กระทำต่อทรัพย์สิน

โทษปรับและโทษริบทรัพย์สินนี้ เป็นโทษที่ใช้บังคับแก่ตัวทรัพย์สินมิใช่ตัวผู้กระทำความผิดเอง โดยลักษณะของโทษทั้ง 2 ประเภทนี้ สามารถใช้บังคับได้ทั้งบุคคลธรรมดาและนิติบุคคล อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อพิจารณาถึงประสิทธิภาพของโทษทั้ง 2 ประเภทที่จะนำมาใช้บังคับกับนิติบุคคลว่าจะได้ผลเพียงใด เนื่องจากตามหลักทั่วไปแล้ว นิติบุคคลย่อมมีทรัพย์สินมากกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไป ดังนั้น หากโทษปรับที่จะนำมาใช้กับนิติบุคคลยังมีอัตราเช่นเดียวกับที่บังคับกับบุคคลธรรมดา นิติบุคคลย่อมมีศักยภาพในการชำระโทษปรับหรือหากถูกริบทรัพย์สินไป ก็คงไม่ส่งผลกระทบต่อนิติบุคคลมากนัก ดังนั้นแล้ว การลงโทษก็จะไม่บรรลุวัตถุประสงค์แต่อย่างใด